

Mitä on sivistys? Seppo Niemelä kansansivistysaatteen tutkijana ja tulkitsijana¹

Juha Hämäläinen

Arvoisat kuulijat!

On erittäin suuri kunnia olla puhujana tässä filosofian tohtori Seppo Niemelän muistoseminaarissa. Toimin aikanaan Seppo Niemelän väitöskirjan ohjaajana ja hänen tohtorintutkintonsa tentaattorina. Tässä esityksessäni keskityn Seppo Niemelän väitöskirjaan, jossa hän on analysoinut ansiokkaasti sivistyksen olemusta ja kirjoittanut tutkimuspohjaisesti auki oman sivistyskäsitteensä.

Ne teistä, jotka tunsitte Seppo Niemelän, ymmärrätte hyvin, kun sanon, että hän ei ollut ihan tavallinen tohtoriopiskelija ja ohjattava. Jos kysyttäisiin, oliko hän helppo vai vaativa ohjattava, sanoisin että äärimmäisen helppo. Hän ymmärsi puolesta sanasta, punnitsi tarkasti, oli selkeä ja täsmällinen, otti aina kommentit huomioon ja teki itsenäisiä ratkaisuja. Olin ohjaajana hyvin paljon saamapuolella.

Ohjaustilanteet ovat jääneet minulle erittäin elävästi mieleen. Kävimme useita syvällisiä ohjauskeskusteluja tutkimusprosessin eri vaiheissa. Kesustelut kestivät kerralla useita tunteja. Seppo tuli Kuopioon kaukaa ja

---

¹Puheenvuoro Seppo Niemelän muistoseminaarissa Sivistys suomalaisen yhteiskunnan rakentajana 10.6.2016 Seinäjoella. Seminaarin järjestivät Suomen Keskusta ja Maaseudun Sivistysliitto.

oli tarkoituksenmukaista varata ohjauksiin runsaasti aikaa. Hänen sivistyskeskeinen elämänorientaationsa välittyi vahvasti keskusteluissa, jotka sivusivat laajalti muutakin aihepiiriin liittyvää kuin pelkästään tutkimuksellisia kysymyksiä.

Seppo ei tullut koskaan myöhässä, vaikka kaukaa tulikin. Tervehdittämme hän kaivoi paperit esille, asetti ne työhuoneeni sohvapöydälle, istui minua vastapäätä pöydän toiselle puolelle ja kiteytti muutamalla ajatuksella näkemyksensä tutkimuksen siihenastisesta edistymisestä. Sekä puhuessaan että kuunnellessaan hän katsoi suoraan silmiin. Iso kysymys, joka häntä kaiken aikaa elähdytti ja askarrutti, koski sivistyksen olemusta.

Tämä on myös hänen väitöskirjansa pääkysymys – tai täsmällisemmin ilmaisuna kysymys vapaan kansansivistyksen olemuksesta. Seppo Niemelälle kansa oli tärkeä käsite, jota hän korosti puhuessaan kansansivistyksestä ja jota hän myös käsitteli väitöskirjassaan sivistystyön attribuuttina.

Väitöskirjan johdannossa tutkimusaiheen esittely lähtee liikkeelle nykypäivän vapaan sivistystyön murroksesta, joka Seppo Niemelän mukaan haastaa kysymään, mitä ovat kansansivistys, sivistyspedagogiikka, sivistystyö ja näitä tukeva sivistyspolitiikka nykyaikaan tulkittuina. Tarkemmassa tutkimustavoitteen kuvauksessa hän kysyy erityisesti, miten kansansivistystyö kohtaa nykyajan sivistystarpeen. Näistä aineksista väitöskirjan tutkimusasetelma muotoutui jäsentyneeksi tiedonmuodostuksen kokonaisuudeksi ja tutkimuksen alaotsikoksi tuli osuvasti ”sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa”.

Seppo Niemelän väitöskirjan tutkimusasetelma rakentuu tradition ja nykypäivän jännitteestä. Metodisena lähestymistapana on hermeneuttinen traditiontutkimus, johon Seppo Niemelä sai enimmäkseen vaikutteet saksalaisen Hans-Georg Gadamerin ajattelusta. Historiallisessa analyysissä hän luotasi pohjoismaisen kansansivistysperinteen pääsuutaukset ja eritteli niiden keskeisten edustajien näkemyksiä nykypäivän kansansivistystyön ja kansansivistysajattelun kysymysten valossa.

Näin siis tutkimusprosessi on rakentunut tradition ja nykypäivän kaksisuuntaisesta keskustelusta. Traditiolle on esitetty kysymyksiä, jotka ovat nykypäivän kannalta relevantteja, ja kuunneltu, miten traditio niihin vastaa. Samoin on kuulosteltu, mitä kysymyksiä traditio mahdollisesti esittää nykypäivälle. Kyse ei ole tavanomaisesta historian tutkimuksesta, vaikka itse historiallisen tiedon muodostuksessa onkin noudatettu historian tutkimuksen keskeisiä sääntöjä.

Tutkimuksen tavoitteena oli siis luoda yleiskuva vapaasta kansansivistystyöstä, erityisesti siinä tarvittavista sivistyspedagogiikasta ja -politiikasta. Tavoitteen saavuttamiseksi kansansivistystyötä tarkasteltiin kolmen reflektiopinnan – pohjoismaisen kansansivistystyön alkuajan aatehistorian, kasvatustieteellinen sivistysteorian ja sosiaalipedagogisen teoriaperinteen – kautta. Keskeisenä käsitteellisenä jäsentäjänä käytettiin Euroopan unionin vuonna 2001 hyväksymää elinikäisen oppimisen tavoitekuvausta, jossa elinikäisen oppimisen toisiaan tukeviksi tavoitealueiksi määritellään persoonallisuuden toteuttaminen, aktiivinen kansalaisuus, sosiaalinen koheesio ja työllistyyvyys.

Pohjoismaisen kansansivistystyön aate- ja ajatuspohjaa Seppo Niemelä tarkasteli pureutumalla erityisesti kolmen kansansivistystyön varhaisen vaikuttajan ajatteluun. Kunkin voi sanoa edustavan omaa erityistä traditiota kansansivistystyön kehityksessä, ja lisäksi he tulevat eri maista, jolloin tarkasteluun saatiin myös maantieteellinen ulottuvuus. Tanskalainen N. F. S. Grundtvig ideoi kansanopistolaitoksen, ruotsalainen Oscar Olsson opintokerhojärjestelmän ja suomalainen Santeri Alkio nuorisoseuratoiminnan edistäen myös laajemmin kansalaisjärjestöpohjaisen sivistystyön kehittymistä.

Nämä kansansivistystyön pioneerit Seppo Niemelä toi keskustelemaan nykypäivän sivistystyön kysymyksistä. Hän tunnisti heidän sivistyskäsitteissään paljon yhtäläisyyttä mutta myös painotuseroja. Yhteistä heille oli ajatus yksilön omakohtaisen sivistymisen rakentumisesta itsekasvatuksen ja yhteisöllisen toiminnan kautta. He kaikki pitivät itsekasvatuksen mahdollistavaa yhteisöllistä aktiivisuutta sivistyspolitiikan keskeisenä tavoitteena ja heidän ihmiskuvassaan sivistys määrittyi sekä persoonallisuus- että kansalaissivistykseksi. Yhteiskunnallisina tavoitteina, hieman erilaisin painotuksin, olivat demokratian, yhteiskunnan eheyden ja ihmisten osallisuuden edistäminen.

Pohjoismaisen kansansivistystyön traditioiden taustalle Seppo Niemelä maalasi saksalaisen sivistysajattelun perinteen, erityisesti Immanuel Kantin ja Johann Gottfried Herderin näkemykset. Hän katsoi tanskalaisen sivistysajattelun nojautuneen erityisesti herderiläiseen sivistyksen kansankulttuurilista yhteisöllisyyttä korostavaan ajatteluun ja ruotsalaisen tradition vastavasti saaneen enimmäkseen vaikutteet kantilaisesta järjellä kypsästi käyttävän, rationaalisen, itseohjautuvan, autonomisen yksilön ihanteesta. Suomalaisessa perinteessä hän tunnisti näitä molempia ja lisäksi J. V. Snellmanin kautta välittyneitä hegeliläistä valtion merkitystä korostavaa sivistysnäkemystä.

Kasvatustieteellisestä sivistysteoriasta Seppo Niemelä nosti esiin erityisesti oppimisen ja sivistyksen käsitteet ja tarkasteli sivistystyön tehtävää näiden kautta. Siinä missä oppiminen on paljolti tavoitteellista valmiin aineksen omaksumista, sivistymisessä on kyse ennakoimattomasta, omaehtoisena itekasvatuksena toteutuvasta henkisen kasvun prosessista, joka kuitenkin, varsinkin alkuvaiheessa, vaatii pedagogista tukea. Ihmisen sivistyskykyisyys ja itsetoiminnallisuus kannattelevat henkilökohtaista sivistysprosessia, joka rakentuu kiinteässä vuorovaikutuksessa sosiokulttuurisen ympäristön kanssa ja johtaa vastuulliseen vaikuttamiseen aktiivisena kansalaisena.

Sosiaalipedagogiikka tarjosi analyysin reflektiopinnaksi Suomessa vähemmän tunnetun ajattelu- ja teoriaperinteen, jossa – Seppo Niemelän tulkintaa seuraten – korostuvat kansalaisuuden, yhteisöllisyyden ja yhteiskunnan eheyden ajatukset. Hän tunnisti sosiaalipedagogiikan traditiossa runsaasti ajatuksellista yhteenkuuluvuutta pohjoismaisen kansansivistysperinteen kanssa. Nykypäivän tarpeita tarkastellessaan hän jopa pohti, voisiko sosiaalipedagogiikka tarjota tieteellisen kodin kodittomaksi ajautuneelle vapaalle sivistystyölle.

Astuminen historiallisesta tarkastelusta nykypäivään tarkoitti pohjoismaisen kansansivistyksen alkuperäisten ideoiden soveltamista oman aikamme vapaan sivistystyön kysymyksiin. Tässä tarkastelussa Seppo Niemelä kritisoi voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen tapahtunutta käännettä, jossa yksilökeskeiseen humanismiin nojaava ajattelu tunkeutui vapaaseen sivistystyöhön ja painoi yhteisöllisen ajattelun taka-alalle. Kyse oli paradigman muutoksesta, vapaan sivistystyön teoreettisten koordinaattien muuttumisesta, millä on ollut kauaskantoisia seurauksia vapaan sivistystyön käytäntöihin, pedagogiikkaan ja politiikkaan.

Juuri nykypäivän sivistyspedagogiikan ja -politiikan tarpeisiin Seppo Niemelä kiinnitti tutkimuksensa keskeiset johtopäätökset. Hän katsoi, että sivistystyön kannalta olennaisia kysymyksiä on kaksi: miten ihminen sivistyy ja miten tätä sivistymistä voidaan edistää. Jälkimmäiseen, sivistymisen edistämistä koskevaan kysymykseen hän kehitteli vastausta kahdesta suunnasta, pedagogisesta ja poliittisesta.

Tulkinnassaan sivistyksestä Seppo Niemelä yhti yleisiin sivistysteoreettisiin painotuksiin: sivistys on luova prosessi, jossa ihminen omalla toiminnallaan muokkaa itseään ja kulttuurista ympäristöään ja johon sisältyy ajatus olemassa olevan ylittävästä paremmasta elämänmuodosta. Tältä pohjalta Seppo Niemelä muodosti sivistyspedagogiikkaa jäsentävän

kuvauksen sivistymisestä kolmivaiheisena prosessina: ensimmäisessä vaiheessa ihminen oppii itselleen uusia tietoja, taitoja ja valmiuksia, toisessa muodostaa niihin omaan harkintaansa perustuvan itsenäisen ja luovan suhteen ja kolmannessa alkaa käyttää oppimaansa yhteisön hyväksi kansalaisena. Oivaltavasti Seppo Niemelä huomautti, että ensimmäisen vaiheen tuloksena on ”oppinut” tai ”osaava” ja kahden seuraavan tuloksena ”sivistynyt” ihminen.

Seppo Niemelälle sivistys tarkoitti prosessia, jossa ”ihminen oppimansa ja muun maailmasuhteen pohjalta, sivistyskykyisyytensä varassa, itsetoiminnallisesti itsekasvatuksena ja omaehtoisesti oppimalla luo omaa subjektiivista sivistystään”. Kyse ei ole ihmisestä abstraktiona vaan ihmisestä sosiokulttuurisessa ympäristössään, yhteisöjensä jäsenenä ja kansalaisena yhteiskunnassa. Olennaista on, että vaikka kyse on omaehtoisesta itsekasvatuksesta, sitä voidaan edistää. Tätä edistämistä kutsutaan sivistystyöksi, ja sen ajatuksellisia edellytyksiä tai edellytysten strategioita sivistyspedagogiikaksi ja sivistyspolitiikaksi. Pedagogiikka koskee kasvatuksellista toimintaa, ihmisenä kasvamisen mahdollistavaa dialogia ja vuorovaikutusta, politiikka taas yhteiskunnan rakenteisiin, instituutioihin ja lainsäädäntöön vaikuttamista. Kaiken läpäisee sivistystahto.

Sivistyspolitiikan osalta Seppo Niemelä pyrki tunnistamaan vapaan sivistystyön keskeisimmät ajankohtaiset tehtävät. Hän johti kansansivistystyön politiikkatavoitteet sivistystyön tarkoituksesta, jossa hän erotti sivistystyön yksilöllisen, yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen tehtävän. Kansansivistystyön politiikkatavoitteet jäsenyivät persoonallisuuden toteuttamisen, aktiivisen kansalaisuuden ja sosiaalisen eheyden ympärille. Lisäksi Seppo Niemelä tarkasteli kansansivistystyön kytkeytymistä työllistettävyyteen, vaikka ei pitänyt kukaan tätä sivistyspolitiikan varsinaisena tavoitteena.

Seppo Niemelä osoitti, että ihmisen monipuolinen kehittyminen, kansanvaltaisuus ja moniarvoisuus ovat kansansivistystyön pohjoismaisen tradition perinteisiä tehtäviä. Uusina, nykypäivän yhteiskunnan haasteista nousevina tehtävinä ovat hyvinvointi, kestävä kehitys ja kansainvälisyys, jotka on mainittu Suomen uudessa alan lainsäädännössä. Näitä lainsäädäntöön tehtyjä vapaan sivistystyön tehtäväkentän laajennuksia Seppo Niemelä piti merkittävänä ja katsoi näiden osoittavan kansansivistystyön kiinteän yhteyden oman aikamme keskeisten yhteiskunnallisten haasteiden kohtaamiseen ja ratkaisemiseen.

Seppo Niemelän väitöskirjassa ei ole vain yhtä loppupäätelmää eikä sen viestiä voi kiteyttää yhteen lauseeseen. Se on itsessään monikerroksinen

kokonaisuus, jossa vapaan kansansivistystyön olemusta on hahmoteltu monelta suunnalta. Siinä on analysoitu pohjoismaisen vapaan kansansivistystyön aatehistoriallisia juuria ja sivistysteoreettisia lähtökohtia, jäsenetty vapaan kansansivistystyön perinnettä muovanneita ideoita ja periaatteita sekä tulkittu nykypäivän vapaan sivistystyön luonnetta, tehtäviä ja haasteita pohjoismaisen kansansivistystyön perinteen ja modernin sivistysteoreettisen käsitteistön avulla. Tämä monikerroksinen kokonaisuus sellaisenaan on Seppo Niemelän väitöskirjan erityinen anti meille nykypäivän keskustelijoille ja toimijoille, syvälinen inspiraation lähde sivistyspedagogisiin ja sivistyspoliittisiin pohdintoihin.

Seppo Niemelän pohdinnat sivistyksen olemuksesta ovat oivaltavia ja tarjoavat merkittävän kontribuution akateemiselle sivistysteoreettiselle keskustelulle. Niissä konkretisoituu sivistysteoreettisen tutkimuksen käsitteellinen vaativuus. Vastaus kysymykseen, mitä sivistys pohjimmiltaan on, tuntuu pakenevan tyhjentävää määrittelyä. On perusteltua, että Seppo Niemelän tavoin tehdään ero sivistymisen ja sivistämisen välille ja kiinnitetään termien käytössä huomiota toisiinsa kietoutuviin yksilö-, yhteisö- ja yhteiskuntatason prosesseihin. Mutta miten sivistys varsinaisesti ilmenee ja millainen on sivistynyt ihminen tai sivistynyt kansakunta?

Kysymys sivistyksestä on päivänpoliittisestikin ajankohtainen nyt, kun ensi syksynä voimaan tulevat lukion uusi tuntijakoasetus ja opetussuunnitelma näyttävät olennaisesti kaventavan tulevien ylioppilaiden yleissivistystä ja vapaan sivistystyön määrärahoista leikataan lähes 20 prosenttia, siis viidennes. Moni sivistystyöntekijä on jo ilmaissut syvän huolensa näiden koulutuspoliittisten linjausten yhteiskunnallisista seurauksista.

Sivistyksen olemuksesta voi ehkä ymmärtää jotakin sen vastakohtan kautta, kiinnittämällä huomiota siihen, miten sivistyksen vastakohta – siis sivistymättömyys – ilmenee. Tässä ei tarvitse edes käyttää mielikuvitusta, sillä esimerkkejä löytyy runsaasti niin historiasta kuin nykypäivästäkin. Sivistyksen positiivinen määrittely puolestaan nostaa esiin ihmisen sivistyskyvyn, ihmisen mahdollisuuden ymmärtää asioita laajemmassa perspektiivissä ja tunnistaa niiden historiallisia ja kulttuurisia yhteyksiä. Tällöin sivistys tai sivistyneisyys ovat ennen kaikkea historian tajua ja kulttuurista lukutaitoa, kykyä ja pyrkimystä nähdä asiat ja hahmottaa niitä perinteen ja kulttuurin konteksteissa. Samalla kyse on tiedostamisen tavasta, jossa yksilö rakentaa kansalaisuuttaan ja ihmisyttään ja kansakunta henkistä perustaansa. J. V. Snellman kuvasi vuonna 1880 Vilhelmin-päivänä pitämässään puheessa sivistystä seuraavasti (Morgonbladet nro. 79, 7.4.1880):

Yleensäkin voidaan sanoa yksilön sivistyksen ilmenevän siten, että hän pystyy kohottamaan katseensa pienistä yksityisistä asioistaan yleisiin asioihin, että hän tuntee kiinnostusta yleisiä asioita kohtaan ja kykenee vaikuttamaan yhteisön asioiden edistämiseen. Ilahduttava osoitus kansansivistyksen tasosta siis on, että syrjäisimpienkin seutujen väki kykenee kiinnostuneena kohdistamaan ajatuksensa maan yleisiin asioihin ja tarkastelemaan elettyä aikaa, tapahtumia, jotka ovat tänä aikana olleet maan tulevaisuudelle tärkeitä.

Snellman liitti sivistykseen näin myös toiminnallisen aspektin, toiminnan kansalaisena. Tätä yhteyttä Seppo Niemelä myös korosti pohjoismaisen kansansivistystyön perinteen yhtenä keskeisenä periaatteena. Tässä yhteydessä on syytä mainita myös Snellmanin historiankäsitys, ajatus siitä, että historia ”on olemassa vain nykyisyydessä, nyt elävän sukupolven tietämisessä ja toiminnassa”. Tätä ajatusta Seppo Niemelä toisti usein käymissämme keskusteluissa, ja tähän hän tavallaan kiinnitti väitöskirjansa tutkimusasetelmankin.

Seppo Niemelän väitöskirja muistuttaa meitä digitaaliajan ihmisiä mahdollisuudesta sivistävään itsekasvatukseen ja vastuulliseen kansalaisuuteen. Samalla, kun se tarjoaa vapaan kansansivistystyön toteuttajille koordinaatteja työn suunnitteluun ja kehittämiseen, se liittää meidät snellmanilaisesta sivistysajattelusta versovaan kansalliseen henkiseen perintöön. Snellman itse, Santeri Alkio, Zachris Castrén ja lukuisat muut suomalaisen sivistystyön suurmiehet ymmärsivät sivistyksen perustavanlaatuisen merkityksen yksilön ja yhteiskunnan kehityksessä, yksilöllisen ja yhteiskunnallisen elämän henkisenä perustana. Tämän ymmärsi kirkaasti myös Seppo Niemelä, jonka mukaan sivistystyössä on kyse siitä, että ihmisissä herätetään henkisen jalostumisen halua ja heille tarjotaan mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen, itsekasvatukseen, osallisuuteen kulttuuriperinnöstä ja osallistumiseen kansalaisena.

Arvoisat kuulijat, päätän esitykseni anekdoottiin Seppo Niemelän väitöskirjan tutkimusprosessin melko loppuvaiheeseen ajoittuneesta ohjauskeskustelusta. Seppo sanoi saaneensa erityisen pedagogisen oivalluksen – tai tehneensä erityisen löydön – siitä, miten Jorma Panula kuvaa metodiaan kapellimestareiden kouluttajana ja miten Panulan oppilaina olleet tunnetut kapellimestarit luonnehtivat häntä opettajana. Tämän löydön Seppo Niemelä myös kirjasi alaviitteenä väitöskirjan lehdille.

Panula laittaa musiikillisen perusopetuksen saaneen kapellimestarioppilaansa nopeasti ”vispaamahan” [kuten Panula itse ilmaisee asian]. ”... en koskaan näytä etehen, kuinka sen pitää mennä ... että se tulis oppilaan sisältä. Sitte ruvetaan sitä muovaamahan, että miltä se näyttää.” ”Pitää vihjata, että ihminen itte löytäis tiensä. Jos ei löydä, niin antaa olla, en minä rupea vasikkaa juottamaan.”...”Olen lähinnä yrittänyt saada ihmiset ajattelemaan, esittänyt kysymyksiä, vaatinut näkemyksille perusteluja.”

Näin siis Panula metodistaan. Ja sitten vielä Panulan joidenkin tunnettujen oppilaiden kuvauksia, nekin väitöskirjan samasta alaviitteestä:

Esa-Pekka Salonen selittää, ettei Panula koskaan suostunut kertomaan, oliko tietty tulkinta oikein vai väärin: ”Riippuu siitä, mitä sinä haluat. Hän sai meidät innostumaan ja löytämään oman tiemme.” Mikko Franck kuvaa, miten Panula ”ei ole yrittänyt panna meitä mihinkään muottiin, vaan on yrittänyt löytää kaikilta omia kvaliteetteja ja niitä vahvistaa.” Hannu Lintu selittää samaa niin, että Panula ”antaa oppilaan kehittyä, auttaa löytämään oman tavan tehdä musiikkia ja kannustaa viemään sitä eteenpäin.”

Näihin luonnehdintoihin sopivat hyvin sanat, joihin Seppo Niemelä päättää väitöskirjansa: ”... sivistyksen ymmärtävässä yhteiskunnassa vapaan kansansivistystyön tulee olla vapaa”.

